

Garvaregården

Kv Garvaregården 1, Trosa-Vagnhärad socken, Trosa stad och kommun,
Södermanlands län



Antikvarisk förundersökning med konsekvensanalys inför
renovering av yttertak på garvarebostaden och torkladan

20201-03-22

Garvaregården

Kv Garvaregården 1, Trosa-Vagnhärad socken, Trosa stad och kommun,
Södermanlands län

Antikvarisk förundersökning med konsekvensanalys inför
renovering av yttertak på garvarebostaden och torkladan

Rapport 2021:2

© 2021 Sörmlands museum

Beställningar kan göras hos:
Sörmlands museum
Box 314, 611 26 Nyköping

studierummet@regionsormland.se

www.sormlandsmuseum.se

Författare: Anton Blomgren, antikvarie
Omslagsbild: Garvaregården. SLM D2021-0241.
Foto, där ej annat anges: Anton Blomgren, Sörmlands museum
Diarienummer: KN-SLM21-0012

Allmänt kartmaterial: ©Lantmäteriet. Enligt FUK-avtal D-nr: I2018/00115

Nyköping 2021

Innehåll

Inledning	7
Bakgrund	7
Juridiskt skydd	7
Byggnadsbeskrivning	9
Garvarebostaden	9
Torkladan	9
Kortfattad historisk bakgrund	13
Beskrivning av sentida åtgärder på taken	13
Beskrivning av befintligt skick	16
Redovisning av befintligt taktegel	22
Kulturhistoriskt värde	23
Sammanfattning av värdebärande komponenter	23
Analys av åtgärder	24
Sammanfattning av analys	26
Källförteckning	27



Inledning

Bakgrund

Den 27 januari 2021 hölls ett möte vid Garvaregården i Trosa rörande åtgärder på det rötskadade bjälklaget i garveribyggnaden. I mötet deltog Semir Salkic, fastighetsförvaltare på Trosa kommun, Jon Åhlund, hantverkare på Åhlund Byggnadsvård AB i Vagnhärad och Anton Blomgren, antikvarie på Sörmlands museum i Nyköping. Under mötet diskuterades även behovet av åtgärder på garvarebostadens och torkladans yttertak, som länge har bedömts vara i dåligt skick. Byggnaderna ingår i Garvaregården som är byggnadsminne enligt Kulturmiljölag (1988:950). För ändringar och mer omfattande åtgärder som inte är regelrätta underhållsåtgärder krävs tillstånd från Länsstyrelsen. Därför ombads Sörmlands museum att utföra en enklare antikvarisk förundersökning av taken.

Förundersökningens syfte är att ge Trosa kommun underlag för att kunna vidta rätt åtgärder på garvarebostadens och torkladans yttertak. Den ska också kunna vara länsstyrelsen behjälplig eftersom kommunen avser att ansöka om tillstånd till ändring av byggnadsminnet.

Förundersökningen behandlar endast skicket på garvarebostadens och den intilliggande torkladans yttertak, d.v.s. tegelpannor, läkt, tätskikt och underlagstak. Både takens kulturhistoriska värden och tekniska skick har tagits med i bedömningen.

Juridiskt skydd

Kulturmiljölag (1988:950)

Byggnaden ingår i Garvaregården som sedan 2001 är byggnadsminne enligt Kulturmiljölag (1988:950).

I samband med beslutet meddelade Länsstyrelsen följande skyddsföreskrifter:

1. *Byggnaderna 1-6 får inte rivas eller till sitt yttre byggas om eller på annat sätt förändras.*
2. *I byggnaderna 1-6 får inte åtgärder vidtas som medför ingrepp i stommarna.*
3. *I byggnad nr 1, bostaden, får inte planlösningarna ändras eller ingrepp göras i göras i den fasta inredningen, snickerierna eller kakelugnarna.*
4. *Byggnaderna inom fastigheterna Garvaregården 1 och 2 skall underhållas så att de inte förfaller. Vård- och underhållsarbeten skall utföras i samråd med länsstyrelsen och på ett sådant sätt att det kulturhistoriska värdet inte minskar. Underhållet skall utföras med hänsyn till de material och de metoder med vilka byggnaderna ursprungligen har uppförts.*

5. *De sentida byggnaderna nr 7 (museet) och 8 (en pergola) är tillägg i miljön för museiverksamheten. Nr 8 får i samråd med länsstyrelsen ersättas med annan byggnad som är bättre anpassad till hantverksgården. Skärmtaket mellan hus 2 och 8 får tas bort.*
6. *Den till anläggningen hörande tomten, som avgränsas med streckad linje på karta tillhörande dessa föreskrifter, skall hållas i sådant skick att byggnadsminnets utseende och karaktär inte förvanskas. En eventuell förändring skall ske i samråd med länsstyrelsen.*

Om ändring av byggnadsminnet i strid mot meddelade skyddsföreskrifter bedöms nödvändigt för att byggnaderna skall vara till nytta eller om sådan ändring kan anses påkallad av särskilda skäl, får länsstyrelsen enligt 3 kap 14 § lagen (1988:950) om kulturminnen m.m. meddela tillstånd därtill.

Plan- och Bygglag (2010:900)

Byggnaderna saknar skydd i aktuell detaljplan P28-2, som utgör stadsplanen för Trosa stad från 1927.

Byggnaden omfattas av de generella varsamhetsbestämmelserna enligt Plan- och bygglag (2010:900) 8 kap. 17 § som anger:

Ändring av en byggnad och flyttning av en byggnad ska utföras varsamt så att man tar hänsyn till byggnadens karaktärsdrag och tar till vara byggnadens tekniska, historiska, kulturhistoriska, miljömässiga och konstnärliga värden.

I egenskap av sin ålder och utpekade kulturhistoriska värde omfattas byggnaden också av förvanskingsförbudet enligt Plan- och bygglag (2010:900) 8 kap. 13 § som anger:

En byggnad som är särskilt värdefull från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt får inte förvanskas.

Plan- och bygglagen anger också hur underhåll av byggnader ska utföras:

Ett byggnadsverk ska hållas i vårdat skick och underhållas så att dess utformning och de tekniska egenskaper som avses i 4 § i huvudsak bevaras. Underhållet ska anpassas till omgivningens karaktär och byggnadsverkets värde från historisk, kulturhistorisk, miljömässig och konstnärlig synpunkt.

Om byggnadsverket är särskilt värdefullt från historisk, kulturhistorisk, miljömässig eller konstnärlig synpunkt, ska det underhållas så att de särskilda värdena bevaras.

Miljöbalk (1998:808)

Fastigheten ligger inom område av riksintresse för kulturmiljövård, Trosa D50 och omfattas av Miljöbalk (1998:808) 3 kap. 6 §. Uttryck för riksintresset är: "Stadsplanen för den omkring år 1600 flyttade staden med strandbundna långgator på åns båda sidor. Träbebyggelse och tomter som i utformning och storlek speglar såväl fiskeläget och handels- och hantverksstaden som den senare badorten."

Strategiska dokument

Byggnaderna i fastigheten Kv Garvaren är utpekade i *Trosa med omgivningar - Kulturhistorisk bebyggelseinventering 1982*, som utfördes av Sörmlands museum på uppdrag av Nyköpings kommun.

Garvaregården i Trosa - Vård- och underhållsplan 2002-2004 som är utarbetad av Evy Rydergård och Hugo Larsson, Sörmlands museum, är vägledande för hur ändringar av byggnaderna ska ske. Rörande taken ges följande anvisning på sidan 6: ”Till taken skall virke som behöver bytas vara av den dimension och kvalitet som hör samman med varje byggnad. Den ursprungliga konstruktionen med lockbräder, bärläkt och tegel bör inte frångås där vindarna är oisolerade. Tegeltyp får bedömas för varje hus.”

Byggnadsbeskrivning

Garvarebostaden

Det före detta bostadshuset ligger vid korsningen mellan Västra Långgatan och Garvaregränd på västra sidan om Trosaån. Byggnaden är timrad i två våningar och klädd med rödfärgad locklistpanel och knutlådor. Fönstren är av typisk 1800-talskaraktär med två lufter, kvadratisk form, spröjsade och målade i ljusgrå kulör.

Taket är brutet och belagt med enkupigt lertegel som ligger på bärläkt och faltak över tre kraftiga åsar. Övernocken finns en skorsten med utkragat krön och svartmålad falsplåt och förlängd rökgång av plåtrör. På östra fasaden, som vetter mot gården, finns ett trapphus centrerat mitt på fasaden. I trapphuset finns husets entré som utgörs av pardörrar i ockragul kulör. Trapphuset har sadeltak med enkupigt lertegel.

Torkladan

Torkladan i två våningar, där de garvade hudarna hängdes upp på tork, är sammanbyggd med bostadshusets norra gavel. I början av 1900-talet användes byggnaden som skomakeri. Byggnaden har både timmer- och korsvirkesstomme med fyllningar av träkubb och tegel. Bottenvåningen är reveterad med rödfärgad slätputs. Övervåningen är klädd med röd locklistpanel. De få fönstren mot Västra Långgatan är av samma karaktär som de på bostadshuset, resterande fönster är målade blindfönster. Fönstren mot innergården har spröjsindelning av 1700-talskaraktär. Byggnadens dörrar är belägna i fasaden mot innergården, och är av brädpanel i svart kulör. Fodren är vitmålad.

Byggnaden har ett sadeltak med enkupiga tegelpannor på bärläkt och lockpanel, som vilar på tre kraftiga åsar. Takavvattningen utgörs av hängrännor och stuprör av galvaniserad plåt med raka vinklar.



Bild 1. Garvaregårdens nordvästra fasader. SLM D2021-0241.



Bild 2. Garvaregårdens innergård, vy mot väster. Garvarebostaden (med gula entrédörrar) och torkladan intill syns längst bak i bilden. SLM D2021-0242.



Bild 3. Torkladans östra fasad. SLM D2021-0243



Bild 4. Torkladans reveterade fasad mot Västra Långgatan. SLM D2021-0244.



Bild 5. Torkladan och garvarebostaden. Foto: Dan Samuelsson. SLM X2930-78.



Bild 6. Vykort från 1980-talet med motiv från Garvaregården. SLM M024159.

Kortfattad historisk bakgrund

Eftersom de allra flesta byggnader i Trosa brann ned i samband med rysshärjningarna 1719, är det relativt säkert att anta att samtliga byggnader inom Kv Garvaregården är uppförda därefter. Garvarebostaden var från början ett envåningshus, troligtvis med bräddtak som de flesta byggnader i Trosa hade under 1700-talets första hälft. Carl Johan Dahlbom, född 1801, kom till Trosa år 1823. 1826 köpte han garveriet av dåvarande garvare Vidinghoff. När Carl Johan gifte sig år 1833, byggdes de två rummen till på övre våningen och ett trapphus byggdes på fasaden mot gården. Sannolikt är det i samband med detta som tegeltaket tillkom. Carl Johan och hustrun Christina Åkervall fick 14 barn. Hushållet omfattade 23 personer under en tid, inklusive drängar, pigor och gesäller. Sonen Ferdinand Dahlbom (född 1849) tog över verksamheten efter sin far, och kom att bli den siste garvarmästaren på gården. 1912 ändrade han inriktning till skohandlare.

Trosa hembygdsförening förvärvade gården 1959 och gjorde om lokalerna till en hembygdsgård. Sedan 1972 ägs Garvaregården av kommunen. 2001 förklarades Garvaregården som byggnadsminne enligt Kulturmiljölag (1988:950).

Verksamheten sköts av Trosa hembygdsförening som också har ett hembygdsmuseum på gården. Byggnaderna förvaltas av kommunen. På gården finns en uteservering sommartid, och det anordnas bland annat auktioner, loppmarknader, midsommarfirande och teaterföreställningar.

Beskrivning av sentida åtgärder på taken

I vård- och underhållsplanen 2002-2004 konstaterades att tegelpannorna på garvarebostaden och torkladan var ojämnt och för tätt lagda. När pannorna ligger för tätt tenderar de att ställa sig på sidan och vinklas uppåt, med glipor mellan pannorna som följd. Detta antogs vara orsaken till vatteninträngningen genom taket. Stora mängder fågelspillning observerades på fasaden till följd av att fåglar byggde bon på vinden.

Renovering 2005

2005 genomfördes omfattande renoveringsåtgärder på samtliga hus inom Garvaregården, enligt vårdplanens åtgärdsförslag. Arbetet utfördes av Kjellbergs Bygg, Trosa. På garvarebostaden renoverades taken på följande vis. Befintliga tegelpannor plockades ner, bärläkten togs bort och underlagstaket lagades. De flesta av de äldre brädorna åtgärdades ej. Några brädor vändes upp-och-ner, vilket kan förklara varför de i nuläget ser anfrätta ut på undersidan och varför vattenspåren ligger åt fel håll. Enstaka brädor byttes ut till nya av samma grova dimension och goda kvalitet. Takbrädorna spikades med en speciell sorts spik som skulle likna äldre spik, men som enligt medverkande antikvarie såg något klumpiga ut.

Den befintliga konstruktionen med endast bärläkt behölls. Detta gjordes med motiveringen att ströläkt inte var vanligt förr och heller inte har funnits på den aktuella byggnaden. Det bedömdes dessutom som onödigt eftersom det inte växer höga träd i närheten, vars löv och frömjöl ofta tenderar att fastnar under pannorna vilket brukar vara

ett skäl till att ha både strö- och bärläkt som ökar utrymmet mellan underlagstak och tegelpannor. Bilder från det pågående arbetet visar dock att det faktiskt fanns en hel del löv och damm på bärläkten.

Under läkten fanns en del mindre mängder av björknäver. Denna togs bort och lades tillbaka på samma plats med hänvisning till bevarandevärdet. Enligt uppgift var nävern då i relativt gott skick. Nävern fotodokumenterades tyvärr endast i mycket liten omfattning. Befintlig läkt och tegelpannor återanvändes.

Även taket på torkladan lades om. Fotografier visar att underlagstaket, åtminstone takfallet mot öster, lämnades i princip orört, men att bärläkten byttes ut. De befintliga tegelpannorna återanvändes.

Lagningar mellan 2014-2016

Enligt uppgifter från Jon Åhlund, Åhlund Byggnadsvård i Vagnhärad, genomfördes ett undersökningar av och åtgärder på taken på Garvaregårdens samtliga byggnader mellan 2014-2016. Av uppgifterna framgår att åtgärderna till viss del gjordes i omvänd ordning, d.v.s. att takets brister upptäcktes efter hand lagningarna pågick. Detta gjorde att lagningarna inte blev så ordentliga och bestående som de hade kunnat bli om den föregående undersökningen hade gjorts mer grundligt.

Enligt Jon Åhlunds bedömning utfördes takrenoveringen 2005 slarvigt och utan den vana som krävs för att lägga handslaget tegel. Tegelraderna var i allmänhet sneda, lutande



Bild 7. Garvarebostaden under renoveringen 2005. Foto av Eva Wockatz, Sörmlands museum, 2005-09-12. SLM D2021-0245.



Bild 8. Garvarebostaden under renoveringen 2005. Foto: Eva Wockatz, Sörmlands museum, 2005-09-08. SLM D2021-0246.



Bild 9. Underlagstaket renoveras. Foto: Eva Wockatz, Sörmlands museum, 2005-09-16. SLM D2021-0247.



Bild 10. Torkladan under renoveringen 2005. Foto av Eva Wockatz, Sörmlands museum, 2005-11-16. SLM D2021-0248.

och med inblandning av många olika sorter - totalt räknades upp till fem olika modeller och storlekar av taktegelpannor. Takfallen hade både för långa och för korta läktavstånd, vilket endera medförde hoptryckta pannor eller pannrader med dåligt överlapp. Merparten av pannorna var också kraftigt hoptryckta i sidled, vilket gjorde att de lutade med glipor mellan pannorna som följd. Anslutningar i form av vattbrädor och droppnäsor var av vanligt lågkvalitativt brädgårdsvirke och bedömdes som uttjänt. Hängränorna var på flera platser gravt rostskadade och med bakfall. Slutsatsen var att tegelpannorna löpte stor risk att fortsätta att ramla ur sina positioner, gå sönder och bidra till fortsatt vatteninträngning.

En allmän översyn av samtliga tak gjordes, och trasiga tegelpannor byttes ut mot hela begagnade pannor, lika befintliga.

Beskrivning av befintligt skick

Själva tegelpannorna, som är enkupiga och handslagna, bedöms utifrån den okulära bedömning som gjorts att vara i relativt gott skick. Tegelpannorna är bevuxna av lavar, men detta är helt naturligt och innebär inte att de är gamla och behöver bytas. Skador i form av frostsprängningar finns på vissa pannor, men de flesta av frostskadorna är gamla och därför ofarliga. Detta visar att tegelpannorna är av hög kvalitet. På trapphusets takfall mot norr är dock beväxningen mer omfattande, varför dessa tegelpannor löper större risk att vara skadade.



Bild 11. Garvarebostadens östra takfall. SLM D2021-0249.



Bild 12. Garvarebostadens västra takfall. SLM D2021-0250.



Bild 13. Garvarebostadens östra takfall. Notera de trasiga bitarna av björknäver under tegelpannorna. SLM D2021-0251.

De främsta bristerna i takets konstruktion och täthet bedöms med största sannolikhet bero på att tegelpannorna är olika stora och har olika form på själva kupningen. Redan i samband med renoveringarna som utfördes 2014-2016 föreslogs detta som den troliga orsaken till takets läckage. Från marken betraktat syns att raderna (i riktning mellan takfot och taknock) inte är raka, utan kurviga och ojämna. I en mindre grad är detta ett helt normalt karaktärsdrag på grund av de enskilda pannornas unika form. Detta är också något som i viss mån är eftersträvansvärt på byggnader av garvarebostadens slag och ålder, eftersom det ger en levande och traditionell karaktär som inte kan jämföras med maskintillverkade pannor, som ger helt raka rader.

Takpannorna på garvaregården är dock så pass ojämna i storlek och kupning, och framför allt ojämnt sorterade, att det bildas stora luckor och hål mellan pannorna. Det gör att pannorna fäster sämre i varandra, och att möjligheten ökar för inblåsande regn, snö, dammpartiklar och organiskt material (löv, frömjöl etc.) att tränga in under pannorna. Det organiska materialet härbärgerar fukt vilket i sin tur ger upphov till rötskador på virket.

Under dokumentationen till denna förundersökning gjordes inspektion också från takluckan i takfallet mot väster, strax ovanför nocken på trapphuset/frontespisen. På nära håll kunde då konstateras att raderna även i horisontell sträckning var ojämna, vilket visar att tegelpannornas storlek är mycket varierande. Gliporna mellan pannornas sidor var påtagliga, vilket tyder på att de tryckts ihop i sidled och s.a.s. ”ställer sig ” på sidan.

Eftersom det inte fanns takstege eller annan säkerhetsanordning att tillgå, kunde endast de närmsta pannorna lyftas av från läkten. Därför har bara ovansidan av underlagstaket närmast takluckan inspekterats. Under läkten och tegelpannorna ligger bitar av björknäver, som fanns redan vid renoveringen 2005. Näver utgör en äldre form vattenavvisande tätskikt, och har samma funktion som en takpapp. Näverbitarna ligger dock inte alls släta och utbredda som de ska, utan har rullat ihop sig. Detta gör att den vattenavvisande funktionen försämras avsevärt, och ger snarare konsekvensen att den hoprullade nävern bidrar till att fånga upp dammpartiklar och organiskt material, som i sin tur samlar fukt. Även fågelägg påträffades under tegelpannorna, och stora mängder fågelspillning syntes i vissa pannrader.

Skadorna i nävern kan bero på att den inte utsätts för ett jämnt fördelat tryck varken under- eller ovanifrån, utan endast partiellt (mellan lockbrädorna och bärläkten). Det kan möjligtvis också bero på att nävern nöts sönder genom att den konstant krymper och sväller på grund av snabba skiftningar i temperatur och luftfuktighet.

Nockbrädorna på trapphuset/frontespisen är murkna, mossvevuxna och ser ut att vara av låg virkeskvalitet. Nockplåtarna och vinkelrännorna enkelfalsade och målade med oljefärg i röd kulör. De är angripna av alger och lavar, men ser i övrigt ut att vara i fint skick, bortsett från behovet av normal bättringsmålning.

Skorstenen har rostiga överbeslag och järnbeslag, som behöver rostskyddsmålas.



Bild 14. Garvarebostadens vind under södra delen av taket, vy mot norr. SLM D2021-0252.



Bild 15. Garvarebostadens vind under södra delen av taket, vy mot söder. Notera bjälklaget som är isolerat med bitar av torv. SLM D2021-0253.



Bild 16. Närbild på en av brädorna som nytillverkades 2005, med vita mögelprickar på sidorna. SLM D2021-0254.



Bild 17. Närbild på en av de äldre brädorna med mjuk yta och synligt vitt mögel. SLM D2021-0255.



Bild 18. Garvarebostadens vind (norra delen av byggnaden), vy mot norr. Genom hålet mitt i timmerväggen på gaveln syns insidan av torkladan. SLM D2021-0256.



Bild 19. Torkladans västra takfall. SLM D2021-0257.



Bild 20. Nockbrädorna och några av vindskivorna ser ut att vara murkna. SLM D2021-0258.

Från vinden inspekterades skicket på garvarebostadens underlagstak. Brädorna är av varierande ålder och storlek. Vid renoveringen 2005 vändes några brädor upp-och-ner, vilket kan förklara varför de i nuläget ser anfrätta ut på undersidan och varför vattspåren ligger åt fel håll. Vissa av brädorna har stora mörka fuktfläckar som indikerar takläckage. Brädorna som nytillverkades 2005 är i gott skick, men har också tydliga svarta och vita mögelprickar, framför allt på de ofasade sidorna. På de äldre brädorna finns även synligt vitt ludd som skulle kunna utgöra vitröta eller vitmögel. Dessa brädor var tämligen mjuka och gick att penetrera med en pennspets, vilket tyder på att de är angripna av någon form av röta.

Redovisning av befintligt taktegel

Tegelpannor har ofta någon form av märkning i form av initialer eller en symbol. Därför går det att bestämma varifrån de kommer och under vilken tidsperiod de är tillverkade. Detta kan ge en viss indikation på vilka pannor som är ursprungliga, och vilka som lagts på byggnaden vid ett senare skede.

De stämplarna på tegelpannorna som vid olika tillfällen 2005 fotograferades på flera av Garvaregårdens byggnader, och som därför kan förekomma på garvarebostaden och torkladan, är:

AWK - Kalkuddens tegelbruk öster om Mariefred. Initialerna *AW* står för brukets ägare Anders von Warendorff, *K* står för Kalkudden. Bruket anlades 1751 och upphörde 1949. Ägaren Anders von Warendorff dog 1848, varför pannorna med förkortningen *AWK* är tillverkade innan dess.

DS eller *DB* - Okänt ursprung, men kan möjligtvis vara av samma typ som påträffats på byggnader i Gåsinge-Dillnäs, Nyköping och Svärta.

H - Det har funnits flera tegelbruk som stämplat tegelpannorna med ett *H*, bl.a. Hanebergs gods i Näshulta socken, Hörningsholm på Mörkö utanför Södertälje, Himlinge gård i Floda socken och Hovsta säteri i Björkvik. Att jämföra stämplarnas utseende och på så vis bestämma ursprunget är möjligt, men kräver en mer omfattande studie som går utanför ramen för denna förundersökning.

T.L. - Herrgårdstegelbruk vid Gärdesta i Lästringe socken. Bruket anlades mellan 1840-1864 och lades ner omkring 1910.

R.S. - Tegelbruk i Torsåker vid Sörby säteri. *R* står för Rosander som var arrendator under 1850-talet, *S* står för Sörby.

STB - Okänt ursprung. Tegel med dessa stämplarna har även påträffats i Svärta, Botkyrka, Grödinge, Enhörna, Nacka och Stallarholmen.

SS och *S.S.* - Tegelbruk i Torsåker vid Sörby säteri. Första bokstaven *S* står för Santesson som var arrendator under slutet av 1800-talet, andra bokstaven *S* står för Sörby.

S.L. - Okänt ursprung. Tegel med dessa stämplat har även påträffats i Botkyrka.

Det går inte att utifrån dessa uppgifter med säkerhet säga vilka av dessa tegelpannor som funnits längst på taken, eftersom bruken hade pågående verksamhet under ungefär samma tid. Om tegeltaket på garvarebostaden tillkom i samband med att andra våningen uppfördes 1833 utesluter det flera av tegelpannorna som ursprungliga, bl.a. de från Gärdesta och Sörby säteri. För att ta reda på mer krävs en mer omfattande arkiv- och byggnadshistorisk studie.

Kulturhistoriskt värde

Garvaregården är ett gott exempel på det stora antalet hantverkargårdar som har funnits i Trosas centrala delar under 1700- och 1800-talen. På den egna gården bodde hela familjen med gesäller, pigor och drängar. Hantverk och självhushållning bedrevs på gården. De olika byggnaderna utgör därför viktiga delar av helheten, som speglar livet på en hantverksgård under 1700- och 1800-talen.

Under 1700- och 1800-talen hade hantverkarna en annan betydelse och status i samhället jämfört med dagens situation. Detta tydliggörs delvis av att Garvaregården utgör en relativt omfattande anläggning med flera olika byggnader för olika ändamål, samt av gårdens centrala läge i staden. Den för 1800-talet relativt stora och ståndsmässiga garvarebostaden tydliggör hantverkarnas höga status och betydelse i samhället.

Garvarebostadens och torkladans tak har stor betydelse för helhetsupplevelsen av byggnaderna, som i sin tur har betydelse för upplevelsen av hela anläggningen. Eftersom taken är synliga från långt håll på Västra Långgatan kan ovarsamma förändringar också ge stor negativ inverkan på upplevelsen av gatumiljön.

Förutom de rent upplevelsemässiga värdena har taken också byggnadshistoriska värden, framför allt genom den bevarade konstruktionen med bärläkt på lockpanel och tätskikt av björknäver. De äldre handslagna tegelpannorna har byggnadshistoriska värden och är exempel på äldre tiders byggmaterial och hantverksskunnande.

Sammanfattning av värdebärande komponenter

- Takens utseende och karaktär
- Takens konstruktion med bärläkt på lockbrädor
- Underlagstaket av kraftiga ramsågade brädor
- De äldre handslagna och enkupiga tegelpannorna
- Resterna av björknäver

Analys av åtgärder

Val av tegelpannor

Eftersom samtliga tak på Garvaregårdens byggnader, och även många andra hus i omgivningen, är täckta med handslaget enkupigt tegel är det av stor vikt att även garvarebostaden fortsättningsvis har denna taktäckning. Att lägga en annan typ av tegel skulle få att garvarebostaden att skilja sig markant i utseende och karaktär från de övriga byggnaderna. Detta är inte önskvärt i den övrigt mycket sammanhållna miljön som Västra Långgatan utgör. Det är heller inte lämpligt att göra den typen av kompromisser i ett byggnadsminne, om det inte är absolut nödvändigt eller finns mycket goda skäl, t.ex. att det befintliga teglet är av låg kvalitet. Eftersom det nuvarande handslagna teglet tvärtom bedöms vara i gott skick bör det även fortsättningsvis användas på byggnaden.

Däremot är det helt och hållet nödvändigt att det befintliga takteglet sorteras noggrant. I annat fall kommer det även fortsättningsvis att bildas glipor och ojämnheter, och läckaget kommer att fortsätta. Det kan naturligtvis visa sig att en viss del av teglet är olämpligt att lägga tillbaka, t.ex. för att det har en storlek eller form som skiljer sig markant från övriga tegelsorter, och därför inte bör användas tillsammans.

Vilket tegel som ska läggas tillbaka på taken - endast några eller alla befintliga sorter - är endast möjligt att ta ställning till när allt tegel är nerplockat och noggrannt sorterat. Först då går det att säga hur stora mängder som finns av varje sort, och vad som är lämpligt att välja som utgångspunkt för eventuella kompletteringar. Eftersom det mesta av teglet inte är ursprungligt utan har tillkommit under senare tid, kan byte och kompletteringar av taktegel göras utan att byggnadens kulturhistoriska värden påverkas negativt i någon högre grad.

Om tegelpannor med andra stämplat än de som räknats upp hittas under pågående arbete, bör detta rapporteras till medverkande antikvarie, innan vidare åtgärder tas.

Åtgärder på läkt och underlagstak

Läkten har inte kunnat undersökas utförligt. Delar av läkten återanvändes vid renoveringen 2005, varför dessa delar kan vara av ansevärd ålder och därför inte bör bytas ut annat än i nödfall. Detta kan först bedömas när tegelpannorna har plockats bort.

Vård- och underhållsplanens anvisning om att den befintliga takkonstruktionen inte bör frångås (sid 6) innebär således att ströläkt bör undvikas. Detta förutsätter dock att den befintliga takkonstruktionen ger ett tillräckligt skydd för övriga delar av byggnaden. Om ströläkt bidrar till en avsevärt bättre och fukttekniskt säkrare konstruktion, som gör att virket i underlagstaket och stommen torkar snabbare och att smuts och organiskt material inte fastnar lika lätt under tegelpannorna, kan det vara befogat att överväga en sådan kompromiss. Det får dock inte göras utan säker förvisning om att takets utseende inte påverkas i för hög grad.

Underlagstaket utgörs till stora delar av äldre virke, som tillmäts kulturhistoriska värden och därför bör återanvändas så långt det är möjligt. Enstaka brädor som är kraftigt

rötskadade bör dock bytas ut, eftersom de utgör en risk i konstruktionen. Nytt virke bör vara av samma dimension och av kådrikt kärnvirke (furu), som hyvlas lika befintligt.

Åtgärder på björknävern

Björknäver är ett gammalt och beprövat tätskikt på tak, framför allt på torv- och brädtak. Materialet har lång hållbarhet om det läggs korrekt och används i rätt sammanhang. Det förutsätter dock att underlaget är jämnt. Faltak (lockbrädor) är ojämna och därför inte ett bra underlag. Björknäver rullar ihop sig naturligt då det inte utsätts för konstant och jämnt fördelat tryck. Detta förklarar varför nävern på garvarebostadens tak är trasig.

Björknäver som tätskikt är relativt ovanligt på tak med tegeltäckning. Ofta har det lämnats kvar på byggnader där man har bytt ut torv- eller brädtaket mot ett tegeltak. Låkten har då spikats direkt på nävern, som behölls eftersom det ändå utgjorde ett extra tätskikt. Förekomsten av björknäver på garvarebostadens yttertak kan därmed indikera att garvarebostaden har haft torv- eller brädtak, innan det byttes till tegeltak.

Varken byggnadsminnets skyddsföreskrifter eller Vård- och underhållsplanen 2002-2004 säger något specifikt om björknävern, sannolikt för den inte var känd vid tillfället. Det innebär förvisso inte att den inte har ett kulturhistoriskt värde, men både ur fukt-teknisk och antikvarisk synvinkel bedöms nackdelarna med att bevara nävern överväga fördelarna:

- Det har inte kunnat beläggas att hela underlagstaket har varit täckt av näver. Det finns heller inget vetenskap om hur konstruktionen i sådana fall har sett ut, eftersom det är ovanligt med näver på faltak (lockbrädor). Att lägga ett helt nytt tätskikt av näver, skulle därför mest bygga på lösa antaganden.
- Mängden hel och användbar näver kommer troligtvis att endast räcka till en mycket liten takyta. Sannolikt kommer även denna näver att gå sönder på relativt kort tid.
- Näverns nuvarande trasiga skick gör inte taket mer tätt, utan bidrar snarare till att samla dammpartiklar och organiskt material som i sin tur härbärgerar fukt och på sikt förstör låkten och underlagstaket.

Ett mer lämpligt alternativ, både ur teknisk och antikvarisk synvinkel, är att noggrannt dokumentera den befintliga nävern innan den tas bort från taket. Därefter registreras och bevaras nävern i hembygdsmuseets samlingar.

Användning av övriga tätskikt

Vårdplanen anvisar att åtgärder ska ske *på husens villkor*. Begreppet ska tolkas som vad som passar husets utseende, karaktärsdrag, material och konstruktion utifrån den tid som de är avsedda att representera, vilket är 1800-talets andra hälft. Moderna material som t.ex. asfaltspapp eller oljehärdad board passar ur antikvarisk synvinkel illa ihop med den i övrigt äldre takkonstruktionen. Liksom användningen av ströläkt bör sådana moderna material undvikas så långt det är möjligt. Å andra sidan kan ett modernt tätskikt, som exempelvis en oljehärdad board, hjälpa till att bevara det befintliga underlagstaket och delar av stommen, som också tillmätts kultur- och byggnadshistoriska värden.

Sammanfattning av analys

- Oavsett vilka åtgärder som vidtas måste hänsyn tas till befintliga kulturhistoriska värden i såväl takets tekniska konstruktion som de enskilda byggnadskomponenterna.
- Taktäckningen av handslaget enkupigt tegel är viktigt för byggnadens kulturhistoriska och miljömässiga värden. Eftersom teglet består av flera olika sorter (från olika tegelbruk) som dessutom har tillkommit vid senare skeden i byggnadens historia, är värdet inte avhängigt en specifik sort.
- Konstruktionen med bärläkt direkt på faltaket (utan ströläkt) har ett kulturhistoriskt värde, men kan frångås om det medför uppenbara tekniska fördelar som i sin tur medför att underlagstaket kan bevaras.
- Björknävern fyller i nuläget ingen teknisk funktion för takets täthet, men har ett musealt värde. Att lägga ny björknäver rekommenderas inte, eftersom det inte finns säkra uppgifter på att taken tidigare har haft en sådan konstruktion.
- Befintliga brädor i underlagstaket som till vissa delar är rötskadade men som ändå har tillräcklig hållfasthet, bör återanvändas. Kraftigt rötskadade brädor ersätts med nya av samma dimension och kvalitet.
- För att motverka ansamling av dammpartiklar och organiskt material kan bärläkten kompletteras med ströläkt. Detta utgör ett nytillskott i konstruktionen, men kan accepteras eftersom det medför en bättre ventilation av underlagstaket.
- Användningen av ett modernt tätskikt, t.ex. en oljehärdad board, kan accepteras om det bidrar till en påtagligt säkrare fukttekniskt skydd, trots att det är främmande för den i övrigt äldre konstruktionen.
- De båda sistnämnda alternativen är endast möjliga om de kan genomföras utan att takens utseende förändras påtagligt.

Källförteckning

Muntliga uppgifter

Jon Åhlund, hantverkare, Åhlund Byggnadsvård AB, Vagnhärad. Möte vid Garvaregården 2021-01-17.

Semir Salkic, fastighetsförvaltare Trosa kommun. Möte vid Garvaregården 2021-01-17.

Björn Björkqvist, timmerman. Telefonsamtal 2021-03-17.

Eva Wockatz, antikvarie Sörmlands museum. Samtal i mars 2021.

Ture Pettersson, Trosa hembygdsförening. Telefonsamtal 2021-03-18.

Tryckta källor och litteratur

Trosa med omgivning - *Kulturbistorisk bebyggelseinventering*. 1982. Södermanlands läns museum. Stadsplanekontoret, Nyköpings kommun.

Hülphers, Abraham Abrahamsson (1923). *Beskrivning över staden Trosa*. Trosa: Ivar Nilsson

Evy Rydergård och Hugo Larsson. *Garvaregården i Trosa - Vård- och underhållsplan 2002-2004*. Sörmlands museum, Nyköping.

Stig Geber (red). *Taktegelstämplar i Södermanland*. I Sörmlandsbygden 1986. Södermanlands hembygdsförbund. Nyköping: Gustav Österbergs Tryckeri AB

Opublicerat material

Jon Åhlund, Åhlunds Byggnadsvård AB, Vagnhärad. Avsyningsrapport Garvaregården 2014-06-17 (PDF). Tillhandahållen av Jon Åhlund.

Jon Åhlund, Åhlunds Byggnadsvård AB, Vagnhärad. Reparationsplan Garvaregården 2014-08-28 (PDF). Tillhandahållen av Jon Åhlund.

Jon Åhlund, Åhlunds Byggnadsvård AB, Vagnhärad. Underhållsplan Garvaregården 2015-12-14 (PDF). Tillhandahållen av Jon Åhlund.

Jon Åhlund, Åhlunds Byggnadsvård AB, Vagnhärad. Rapport Garvaregården 2016-05-19 (PDF). Tillhandahållen av Jon Åhlund.

Internet

Trosa hembygdsförening. *Garvaregården Trosa*. <http://garvaregardentrosa.se/>. Information hämtad 2021-03-17.

Länsstyrelsen Södermanlands län. *Riksintressebeskrivningar Södermanlands län. Trosa D50 Kunskapsunderlag* (PDF). Information hämtad 2021-03-16.

Riksantikvarieämbetet, Bebyggelseregistret. *Garvaregården Trosa*. <https://bebyggelseregistret.raa.se/bbr2/sok/search.raa>. Information hämtad 2021-03-15.

Arkiv

Sörmlands museums topografiska arkiv.

Sörmlands museums bildarkiv.

